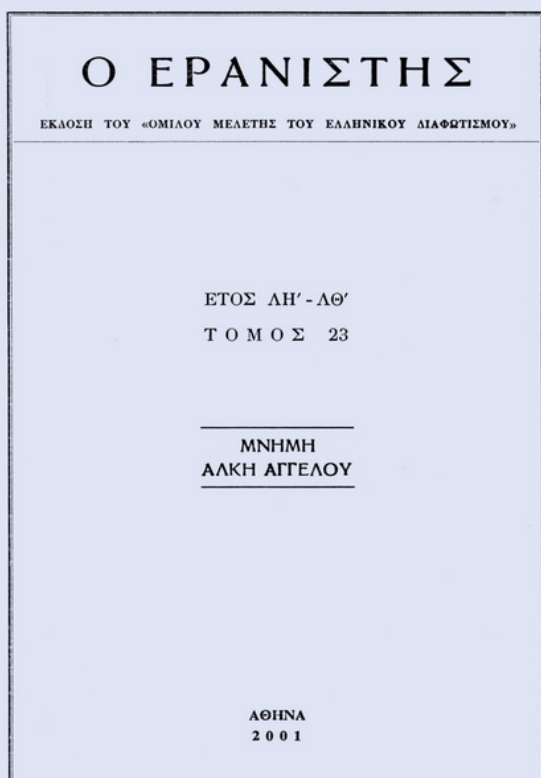

The Gleaner

Vol 23 (2001)

In Memoriam of Alkis Angelou

Περί υποτροφιών: τέλη του 18ου αιώνα

Αικατερίνη Κουμαριανού

doi: [10.12681/er.158](https://doi.org/10.12681/er.158)

To cite this article:

Κουμαριανού Α. (2001). Περί υποτροφιών: τέλη του 18ου αιώνα. *The Gleaner*, 23, 133–142.
<https://doi.org/10.12681/er.158>

ΠΕΡΙ ΥΠΟΤΡΟΦΙΩΝ: ΤΕΛΗ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ

Ἀδιάλειπτη καὶ οὐσιαστική στάθηκε ἡ παρουσία τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου στὴν δημόσια ἐκπαίδευση, ἀνώτερη καὶ ἀνώτατη. Μαζί ὥστόσο μὲ τὴν διδακτική του δραστηριότητα ἐξίσου σημαντική στάθηκε ἡ μακρὰ θητεία του στὸ Ἰδρυμα Κρατικῶν Ὑποτροφιῶν. Ἐκτιμώντας τὶς ἐπιστημονικὲς του ἐπιδόσεις, τὶς ὀργανωτικὲς του ικανότητες, τὴν μεθοδικότητά του, ὁ Κ. Θ. Δημαράς, ἐμπνευστὴς καὶ πρόεδρος τοῦ θεσμικοῦ αὐτοῦ ὀργάνου ποὺ ἀπέβλεψε καὶ ἀποβλέπει στὴν δημιουργία καλὰ καταρτισμένων νέων ἐπιστημόνων, τοῦ ἀνέθεσε τὴν διεύθυνση τοῦ Ἰδρύματος τῆς ὁδοῦ Λυσικράτους.

Ἐνα κείμενο τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ, στὸ ὁποῖο ὁ σοφὸς λόγιος προτείνει, στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, λεπτομερὲς πρόγραμμα ὑποτροφιῶν σὲ νέους Ἑλλήνες, ἀποβλέποντας στὴν καταπολέμηση τῆς ἀπαιδευσίας, θεώρησα πὼς ἀρμόζει καλὰ προκειμένου νὰ τιμήσουμε τὴ μνήμη καὶ τὸ ἔργο τοῦ φίλου ποὺ ἔφυγε.

Ο «ΛΟΓΟΣ ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ ΣΤΟ ΝΑ ΚΑΜΟΥΜΕ δασκάλους στὰ ῥωμαῖκα, σὲ κάθ' ἐπιστήμ' ἢ ἐλευθέρια τέχν' ἢ ἀναγκαῖα ξενικὴ γλῶσσα», γραμμένος στὴν δεκαετία 1780-1790,¹ εἶναι σημαντικὸ κείμενο τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ αὐτῆς τῆς περιόδου, στὴν γραμμὴ τῶν συναφῶν ἐργασιῶν του σχετικὰ μὲ τὴν παιδεία, τὴν γλῶσσα, τὴν διάδοση τῶν γνώσεων.² Καὶ ἐδῶ διατυπώνονται σκέψεις καὶ ἀπόψεις καίριας σημασίας γιὰ τὰ θέματα τῆς παιδείας, τῆς γλώσσας τοῦ ἑλληνισμοῦ καί, τὸ σπουδαιότερο, προτείνονται μέσα καὶ τρόποι γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους. Κύριος στόχος νὰ ξαναβρεθεῖ τὸ «ἔθνος», τὸ «γένος», ἡ «φυλὴ», σύμφωνα μὲ τὴν δική του ὀρολογία, μέσα ἀπὸ κατάλληλες διαδικασίες καὶ ἐπεξεργασίες, στὴν χορεία τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν.

Θεωρητικοὶ προβληματισμοί, συνταιριασμένοι μὲ προτάσεις γιὰ πρακτικὲς ἐφαρμογές, στοιχεῖα ὅλα ποὺ κατασταίνουν τὸν «Λόγον» κείμενο ἀπὸ τὰ πλέον διεισδυτικὰ τοῦ τέλους τοῦ αἰώνα, βασισμένο στὶς ἀρχὲς τὶς ὁποῖες διεκήρυσσε τὸ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Στὴν περί-

1. Τὸ κείμενο ἔχει δημοσιευθεῖ στὸ *Δημήτριος Καταρτζῆς, Τὰ Εἰρησκόμενα*, ἐκδ. Κ. Θ. Δημαράς, Ἀθήνα, ΟΜΕΔ, 1970, σ. 204-214.

2. Βλ. *Δημήτριος Καταρτζῆς, Λογία*. Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, ΝΕΒ, 1974.

πτωση τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ μέσα στήν προοπτική τῆς πεφωτισμένης δεσποτείας.

Τοὺς προτεινόμενους πρακτικοὺς τρόπους καταγράφει λεπτομερῶς ἀλλὰ καὶ μὲ ἄκρα σαφήνεια σὲ ἐμβόλιμο κείμενο —λόγος μέσα στὸν «Λόγο»—, προορισμένο νὰ χρησιμεύσει ὡς πρότυπο σὲ ὅσους θὰ συμφωνοῦσαν μὲ τὶς ὑποδείξεις καὶ τὶς προτάσεις του προκειμένου νὰ ἐπιτευχθεῖ γλήγορη καὶ ἀποτελεσματική θεραπεία τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἔθνους σὲ θέματα τῆς παιδείας. Βασικὴ πρόταση ἀποτελεῖ ἡ χορήγηση ὑποτροφιῶν σὲ νέους γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς ὥστε καταλλήλως προετοιμασμένοι νὰ ἀναλάβουν ἐν καιρῷ τὸ δύσκολο ἔργο τοῦ διδασκάλου. Οἱ προτάσεις του ἀφοροῦν ἰδίως στοὺς μελλοντικοὺς χορηγοὺς, σὲ αὐτοὺς δηλαδή πού θὰ ἦταν πρόθυμοι νὰ συντελέσουν στήν ἐπιτυχημένη ἐκβασή τοῦ ἐπιδιωκόμενου στόχου. "Ο,τι ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὡς βασικὸ χαρακτηριστικὸ αὐτοῦ τοῦ σημαντικοῦ κειμένου εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρόταση γιὰ τὴν δημιουργία ἐνὸς συστήματος ἱκανοῦ νὰ θεραπεύσει τὶς ὑπάρχουσες ἐλλείψεις συνοδεύεται ἀπὸ λεπτομερεῖς ὑποδείξεις, ὅπως ἦταν ἡ ρύθμιση τῶν οἰκονομικῶν θεμάτων μὲ ἐπιδίωξη τὸν καλύτερο τρόπο λειτουργίας τοῦ ὅλου συστήματος, ἡ ἐναρμονισμένη μεθόδευση τῶν σχέσεων χορηγῶν καὶ ὑποτρόφων, ἀκόμη ἡ ἀρμονικὴ σχέση τῶν τελευταίων μεταξύ τους. Κείμενο μὲ βαθύ ἀνθρώπινο χαρακτήρα, φανερώνει τὴν ἀγάπη τοῦ Καταρτζῆ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὸν νέο ἄνθρωπο ἰδίως, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν μέριμνά του νὰ συμβάλει στήν εὐόδωση μιᾶς συλλογικῆς προσπάθειας πού θὰ ἀπέβλεπε στήν ὀργάνωση καὶ τὴν προαγωγή τῶν θεμάτων τῆς παιδείας μὲ τὴν συμμετοχὴ ὅλων τῶν ἐνδιαφερομένων κοινωνικῶν ὁμάδων, σοφῶν, λογίων, χορηγῶν, ὑποτρόφων. Καθορίζοντας ἀκόμη λεπτομερεῖς σχετικὲς μὲ τὸ ὕψος τῶν παρεχομένων ὑποτροφιῶν, ὑποδεικνύει ὡς σωστὸ τὸ μέτρο τῆς δημιουργίας κοινοῦ ταμείου μὲ τὴν πρόβλεψη μιᾶ ποσότητος χρημάτων (νὰ τοκίζεται). Μνημονεύει τὸ «κουτὶ τῶν γουναράδων ἢ τὸ μπουρέο τῶν Χιωτῶν», ὡς κατάλληλα ὄργανα γιὰ τὴν διευθέτηση τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν διαιώνιση τῶν ὀνομάτων τῶν δωρητῶν-χορηγῶν.³

3. Βλ. τὸ κείμενο πού δημοσιεύουμε πιὸ κάτω. Γιὰ τὸ θέμα τῆς παροχῆς ὑποτροφιῶν σὲ νέους σπουδαστὲς μὲ στόχο τὴν προαγωγή τῆς παιδείας κάνει εὐρύτατο λόγο ὁ Κοραΐς. Βλ. *Πλουτάρχου Βίοι ... Ἀκολουθία τῶν Αὐτοσχεδίων Στοιχασμῶν...*, Παρίσι 1809. Τώρα: *Ἀδαμαρτίου Κοραΐ, Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς...*, τ. Α', Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1984, σ. 323, 351, 532. Βλ. ἐπίσης *Ὁμήρου Ἰλιάδος Παρωδία Β* (1817), *Παρωδία Γ* (1818), *Παρωδία Δ* (1820), ὁ.π., τ. Β', 1988, σ. 473, 477, 517, 561.

Είναι πάντα ή ανθρώπινη προσέγγιση συνδυασμένη με έναν ὀρθολογικό τρόπο αντιμετώπισης τῶν σχετικῶν θεμάτων, πού βρίσκονται συνταιριασμένα στόν στοχασμό καί τόν προβληματισμό τοῦ Καταρτζή. Χαρακτηριστικός εἶναι ἄλλωστε καί ὁ τίτλος τοῦ κειμένου. «Γράμμα συντροφικό» τὸ ἐπονομάζει, στό ὁποῖο καθορίζονται οἱ τρόποι λειτουργίας τοῦ συστήματος, μέ ἀπώτερη ἐπιδίωξη τήν δημιουργία ἑνός «συλλόγου» ἢ «Ἀκαδημίας» πού θά συγκέντρωνε τίς δυνάμεις πνευματικές καί ἄλλες μέ στόχο τήν αντιμετώπιση τῆς ἀπαιδευσίας. Ἄν ἡ δημιουργία ἑνός συλλογικοῦ ὀργάνου, μιᾶς Ἀκαδημίας ὅπως τήν εἶχε ὁραματισθεῖ ὁ Καταρτζής, πού θά ἀπέβλεπε σέ συσπείρωση τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ὁμάδων, δέν στάθηκε ἐφικτή γιά τήν περίοδο ἐκείνη —θά χρειασθεῖ ἄλλωστε νά διανυθοῦν περισσότερα ἀπό εἴκοσι πέντε ἔτη γιά νά πραγματοποιηθεῖ, μέ περίπου ἀνάλογους στόχους, τὸ 1810 στό Βουκουρέστι, ἡ ἱδρυση τῆς Φιλολογικῆς Ἑταιρείας⁴—, στάθηκε ἐντούτοις ἐφικτή ἡ συστράτευση ὀρισμένων ἀτόμων στήν δεκαετία 1780-1790, οἱ ὁποῖοι, νεότεροι, μέ τήν ὁδηγία τοῦ Καταρτζή, σχημάτισαν ἕναν ἀξιόλογο κύκλο ἐπιδιδόμενοι σέ πνευματικές δραστηριότητες ἀλλά καί σέ ἐνέργειες πού ἀπέβλεπαν σέ λύσεις τοῦ ἐθνικοῦ θέματος.⁵

Δέν εἶμαι σέ θέση νά ἐκτιμήσω ἂν καί ποιούς εἶχε στό νοῦ του, ἀπό τόν κύκλο πού ἐμαθήτευσε κοντά του, ὁ Καταρτζής, ὅταν συνέτασσε τὸ «γράμμα συντροφικό», ποιούς δηλαδή ἐβλεπε ἱκανούς, μέ τήν βοήθεια τῆς ὑποτροφίας, νά ἐπιδιοθοῦν μέ ἐπιτυχία στό ἔργο τοῦ διδασκάλου τοῦ γένους. Τώρα, μέ τήν ἀπόσταση καί τήν γνώση πού μᾶς ἐπιτρέπει ὁ διανυθείς χρόνος, ἄνετα θά ὀνομάζουμε τὸν Δανιὴλ Φιλιππίδη, τὸν Γρηγόριο Κωνσταντά, τὸν Ρήγα. Τὸν καθένα γιά ὅσα ἔπραξε καί ἐνήργησε στίς ἐπόμενες δεκαετίες. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι καί οἱ τρεῖς κορυφαῖοι μαθητές του ἐγνώρισαν τήν διδασκαλία του, εὐνοήθηκαν ἀπὸ αὐτὴν καί, ἐν πολλοῖς, τὴν ἐφάρμοσαν στίς μεταγενέστερες ἐπιδόσεις τους. Ὅ,τι ἄλλωστε ἔχει σημασία, πράγμα πού γίνεται σαφές σέ ὅλο τὸ κείμενο, εἶναι ἡ ἔμφαση πού δίνει ὁ Καταρτζής στήν «συλλογική» προσπάθεια, στή συσπείρωση τῶν δυνάμεων μέ σκοπὸ τήν ἐπίτευξη τοῦ στόχου.

4. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος 1811, σ. 6, 46-48, 49-50, καί ἰδίως σ. 58-84, ὅπου καί κατάλογος μέ τὰ ὀνόματα τῆς Φιλολογικῆς Ἑταιρείας Βουκουρεστίου.

5. Βλ. «Λόγος προτρεπτικός...», *Τὰ Εὐδισκόμενα*, σ. 213-214. Ἐπίσης, Δανιὴλ Φιλιππίδης - Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*. Ἐπιμέλεια Αἰκατερίνη Κουμαριανού, Ἀθήνα, Ἐρμῆς, NEB, 1988, σ. 28*-33* καί Σημειώσεις, σ. 72*-73*.

Τις πρώτες σκέψεις του στο θέμα αυτό, τις όποιες διατυπώνει στον «Λόγον προτρεπτικόν», τις κωδικοποιεῖ στο κείμενο που ακολουθεῖ.

Ἐμεῖς οἱ ὑποκάτωθεν γεγραμμένοι, ἀπὸ ζῆλο τῆς ἀμώμητης πίστεως καὶ ἀπὸ ἀγάπῃ τοῦ ποτὲ λαμπροῦ καὶ νῦν ξεπεσμένου γένους μας κινούμενοι, ἀποφασίσαμε νὰ βαστάξουμε μὲ τὰ ἔξοδά μας ἐπὶ ζωῆς του τὸν ὁδεῖνα νέο σπονδαῖο, καθὼς σημειώνουμε παρακάτω τὴν προαιρετικὴν μας χρηματικὴν βοήθεια πὺν τάζουμε νὰ τὸν δίδουμ' ἔξω, τόσο ἐν ὅσῳ μαθητεῖ, ὅσο καὶ ἀφ' οὗ τελειώσῃ τὰ μαθήματά του, καὶ ἀρχίσῃ νὰ διδάσκῃ τὴν τάδ' ἐπιστήμῃ ἢ ἐλεύθερῃ τέχνῃ ἢ γλῶσσα πὺν ὑποσχέθηκε νὰ παραδίδῃ ἐφ' ὅρου ζωῆς του καὶ νὰ μὴν τὸν ὑστερήσουμε αὐτὴν τῇ βοήθειᾳ ποτέ μας. Νὰ ἔχῃ νὰ σπουδάζῃ ὁ ὁρθεὶς κατὰ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ σκοπὸ τοῦ συμβουλευτικοῦ Λόγου πρὸς τοὺς νέους, κατὰ τὸ Διάγραμμα τῆς ἀνθρωπίνης ἢ θείας σοφίας μας καὶ τῶν ἀκαδημαϊκῶν ὁποῦ ἐλπίζουμε στὸ Θεὸ νὰ γένουν, καὶ κατὰ τὸν Προτρεπτικὸν λόγον στὸ γινῶθαι πάντων καὶ τὴν κοινὴν παιδαγωγίαν τοῦ ἔθνους μας, ὅσο νὰ γένῃ τέλειος· καὶ ἔπειτα νὰ διδάσκῃ τοὺς νέους κατὰ τοὺς ἰδίους Λόγους, καὶ τὰ παῖδιά κατὰ τὴν Ἀγωγὴν τῶν παιδιῶν, τὸν β' Λόγον· νὰ ζῇ καὶ νὰ πολιτεύετ' αὐτός, καὶ νὰ παρασκευάζῃ σὲ παρόμοιο βίον καὶ φρόνημα τοὺς νέους καὶ τὰ παῖδιά κατὰ τὸ Ἐγκώμιον τοῦ φιλοσόφου καὶ τὰ ἑξῆς, τὸν ἑβδομὸν Λόγον. Ὁ νέος νὰ μὲν, εἰ δυνατόν, ἄγαμος ἐπὶ ζωῆς του, γιὰ νὰ μὴν ἀπασχολῆται ἀπὸ καθ' αὐτὸ ἔργον του, τῇ βελτίωσί του καὶ τῇ βελτίωσι τοῦ κοινοῦ· νὰ σπουδάζῃ τὸ καὶ τό, νὰ συγγράφῃ τὸ καὶ τὸ ῥωμαῖκα καλλιεργημένα, ἤτοι γραμμένα μὲ τὴ φυσικὴν τους, καὶ ὅχι μὲ ξένη ὁποιαοῦν, γραμματικὴν πραγματεία καὶ λεξικὸ ἢ, τὸ ἐνκόλιότερον, νὰ γράφῃ στὸ ὕψος τῆς Μεθοδικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, σύγγραμμα λεξικὸ ἐν ταῦτῳ καὶ πραγματεία, πέρονωντας ἀπὸ παντοῦ ὅ,τι εὖρον δικό του, καὶ συνεισφέροντας ὅ,τι κατάλληλον καὶ ὁμόλογον μὲ ἐκεῖνα γεννήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ του καὶ τοῦτο νὰ τὸ τελειοποιῇ ἐπὶ ζωῆς του, καὶ νὰ τὸ ἐκδίδῃ ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ πολλάκις. Σὰ φωτίσ' ὁ Θεὸς καὶ κάμουν καὶ ἄλλοι Χριστιανοὶ τέτοιαις φιλάνθρωποις συντροφιαῖς διὰ νέους, ὁ ὁρθεὶς νέος νὰ τοὺς ἔχῃ ἐκεινοὺς σὰν ἀδελφία του. Καὶ ἂν εἶναι σὲ μιὰ καὶ τὴν αὐτὴν πολιτείαν, νὰ τοὺς συναναστρέφεται φιλικῶς· εἰδὲ καὶ εἶναι μακριά, νὰ τοὺς γράφῃ καὶ νὰ τὸν γράφουν ἀδελφικῶς. Καὶ ἔπειδ' ὅλο αὐτὸ εἶναι γιὰ τὸ κοινὸ τὸ καλόν, πάλ' ὁ αὐτὸς λόγος τυχαίνει νὰ τὸν ἔχῃ δεμένο μὲ τέτοιους. Καὶ πάλ' ἔπειδ' ὁ ἐπάγγελμά του εἶναι ξεχωριστὸ ἀπὸ ἔργον τῶν ἄλλων, δὲν ἔχει νὰ φθονῇ ἄλλους, μάλιστα πὺν ἔχει τῆς ζωῆς του τὸν πόρον χώρ' ἀπτοὺς ἄλλους· ὅθεν ἀναντιρρόγως εἶν' ἄφελός του νὰ μὴ φθονῇ καὶ ἐχθρεύεται ἄλλους τέτοιους,

μήτε νὰ διαφέρεται μὲ τὰ κεινούς, ἀλλὰ νὰ εἶναι φίλος μαζί τους, νὰ βοηθᾷ γιὰ νὰ βοηθιέται, καὶ νὰ κάμῃ καρπὸ στὸ κοινόν· γιὰ τοῦτ', ὅταν εἶν' σὲ μιὰ πολιτεία, νὰ χρεωστᾷ ἐκεῖνο ἵπὸν ξέρεῖ νὰ τὸ παραδίδῃ δωρεὰν στὸν ἄλλον, ποὺ ὄντας σύμπονός του, δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀποχτήσῃ ἀπὸ ἄλλον χωρὶς ἔξοδα· τὸ ὁποῖο μάλιστα χρησιμεύει καὶ στὸν ἴδιο γιὰ γύμνασί του. Τὰ πονήματα ἵπὸν κάμει νὰ τὰ κοινολογᾷ πρῶτα σ' ἕναν τέτοιο σύμπονό του ἢ σὲ πολλούς, νὰ τὰ ἐξακριβώσῃ μαζί τους, καὶ ὕστερα νὰ τὰ μεταδίδῃ στὸν κόσμον· γιατί τότες γέρονται καλλίτερα καὶ ἀκολούθως ἐπαινετώτερα. Νὰ μπορῇ ὁ νέος νὰ ξενιτεύεται γιὰ τὴν τάδ' ἐπιστήμῃ ἢ ἐλευθέρῃ τέχνῃ ἢ γλώσσῃ, ἐκεῖ ἵπὸν μπορεῖ νὰ τὴν ἀποχτήσῃ· στήν Πόλιν ὅμως ἀπαραιτήτως νὰ ἔχῃ χρέος νὰ πηγαίῃ, σὰν εἶν' ξωμερίτης, νὰ διατρίβῃ ἕνα-δύο χρόνια γιὰ τὰ πολιτικά. Ὁ τέτοιος, ἀφ' οὗ τελειώσῃ τὰ μαθήματά του, νὰ ἔχῃ νὰ πηγαίῃ ἐκεῖ ἵπὸν συνάζονται καὶ οἱ σύμπονοί του γιὰ νὰ γένῃ ἀκαδημία. Ἐν ὅσῳ εἶν' μαθητὴς ὁ νέος, νὰ μὴ στιχᾷ δάσκαλος ἢ γραμματικὸς ἢ ἄλλο τί, γιὰ ν' ἄχῃ σωστή τὴν ἐλευθερίαν του.

Ἐμεῖς κοινῶς δὲ θέλουμε μήτε ζητοῦμε καμμιά δούλεψι, μικρὴ ἢ μεγάλη, ἀπὸ τὸν εἰρημένο νέο, καὶ θέλουμε τὸ ἴδιο ν' ἀκολουθοῦν καὶ ὁ κηδεμὼν καὶ οἱ οἰκονόμοι. Ὡσὰν ὁποῦ ὄντας τοῦτο μιὰ ἀπλὴ χάρις, ἀναιρεῖται σὰ μεσολαβίῃ κανένα χρέος. Ὅλ' ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ νέου σπουδαῖον νὰ στέκεται στὸ νὰ μᾶς συγκαταλέγῃ στὰ μνημόσυνα ἵπὸν δίδει γιὰ τοὺς γονεῖς του, καὶ σὰ σ' ἕνα πρόσωπο νὰ μᾶς ἀφιερῶνῃ τὰ συγγράμματά τ' ὀνομασί· καὶ τὰ δύο αὐτὰ ὅμως δὲν τὰ ζητοῦμ' ἀναγκαίως, γιὰ ν' ἄχῃ σωστή τὴν ἐλευθερίαν του. Μετὰ τὸ θάνατο κανενοῦ ἀπὸν μᾶς νὰ προσκαλοῦνται οἱ κληρονόμοι του νὰ ὑποχρεωθοῦν μὲ τὴν προαίρεσί τους στὸ διωρισμένο ἀπὸν γονεῖς τους ἢ συγγενεῖς τους· εἰδὲ καὶ δὲν τὸ δεχτοῦν, νὰ συγκαλοῦνται ἄλλοι Χριστιανοί.

Ἐδέχτηκε προαιρετικῶς νὰ εἶναι κηδεμὼν τοῦ νέου ὁ τάδεξ, καὶ νὰ τὸν ὀδηγᾷ στὴ σπουδὴν του κατὰ τῆς εἰρημέναις πηγαῖς, ὁποῦ εἴπαμε, καὶ νὰ διοικᾷ τὴν πολιτείαν τ' ὁμοίως· νὰ ἔχῃ ἀπάνον του τὴν ἐξουσία ἵπὸν δίδουν οἱ νόμοι καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος σὲ κάθε κηδεμόνα νέον· καὶ ὁ νέος πάλε νὰ ἔχῃ σ' ἐκεῖνο τὴν ἴδια ὑποταγὴν καὶ χρέος ποὺ πρέπει νὰ τηρῇ ἕνας ἐπιτροπεύμενος· μ' αὐτὴν τὴν διαφορὰ ὅμως, πὼς παιδεύοντας ὁ κηδεμὼν μετὰ λόγον τὰ μικρότερα σφάλματά του, ἃ δὲν μπορέσῃ νὰ διορθώσῃ τὰ μεγαλύτερα ἢ τὴν μεγάλην τ' ἀμέλεια, νὰ μπορῇ πληροξουσίως νὰ τὸν ὑπερρίψῃ μὲ τὴν ὀλόγη τῇ βοήθειαν, καὶ νὰ χαλνᾷ ὅλ' ἡ συντροφία ἵπὸν γένῃκε γιὰ τὰ κεινόντα. Ἐνα, γιατί δὲν πρέπει νᾶναι κρισολογία σ' ἕνα πράγμα ἵπὸν εἶναι μόνε προαίρεσις ἄλλο, γιὰ νὰ μὴν εἶναι σὲ ὑποψία ὁ κηδεμὼν, πὼς βγάνει ἕνα γιὰ νὰ βάνῃ ἄλλον καὶ τρίτο, γιὰ νὰ παιδεύεται

μᾶλλον ὁ ἀνυπότακτος νέος, χαλνῶντας τὸ ἴδιό του μὲ τὸ κοινὸ τὸ καλόν.

Ἐδέχτηκαν ἐκ προαιρέσεώς τους ὁ δεῖνας κ' ὁ δεῖνας νὰ συνάξουν τὸν ἔρανο ποὺ γένηται γιὰ τὸ νέο, καὶ νὰ εἶναι οἰκονόμοι του, νὰ τὸν δίδουν ἄσπρα γιὰ τὴ ζωοτροφία του, ντυμασιά του, μαθήματά του, βιβλία του· κ' ἂν τὸν περισσεύουνε τίποτες, νὰ τοῦ τὰ οἰκονομοῦν, ποὺ ν' αὐξάνουν. Οἱ οἰκονόμοι νὰ ἔχουν κατάστιχο στὸ ὁποῖο νὰ καταγράφεται ὅ,τι δίδει καὶ ἕνας, καὶ νὰ υπογράφει· ἐκεῖνος ὁποῦ τὰ δίδει· κ' ὅταν εἶναι νὰ δώσουν ἄσπρα οἱ οἰκονόμοι τὸ νέο, νὰ υπογράφεται ὁ κηδεμὼν στὴν ποσότητα ποὺ διορίζει νὰ τὸν δοθῇ, κ' ὁ νέος πὼς τὴν ἐπῆρε. Καὶ τοῦτο γιὰ νὰ εἶναι ὁ λογαριασμός ἀνεπίληπτος.

Ἡ ὑπογραφαῖς:

«Ἐγ' ὁ δεῖνας τάζω νὰ δίνω τὸ χρόνο τόσα γρόσια ἐπὶ ζωῆς μου στὸν εἰρημένο νέο σπουδαῖο, σπουδάζωντας αὐτός, διδάσκωντας καὶ συγγράφωντας κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπο.

Ἐγ' ὁ δεῖνας ὑπόσχομαι αὐτοπροαιρέτως νὰ σπουδάζω, νὰ διδάσκω, νὰ συγγράφω καὶ νὰ πολιτεύομαι κατὰ τὸν ἄνωθεν διορισμό.

Ἐγ' ὁ δεῖνας ἐδέχτηκα μὲ προαίρεσί μου νὰ εἶμαι κηδεμὼν τοῦ εἰρημένου νέου κατὰ τὴν ἀνωτέρω διαταγὴν.

Ἐγ' ὁ τάδες κ' ὁ τάδες ἐδεχτήκαμ' ἐκουσίως νὰ εἴμαστε οἰκονόμοι στὰ ἄσπρα τοῦ νέου κατὰ τὸν διορισμὸ ποὺ γένηται ἀνωτέρω».

Ἐξακόσια γρόσια τοῦλάχιστον μὲ φαίνεται νὰ φτάνουν ἐδὼ καὶ στὴν Πόλι ἔναν νέο ποὺ ἐπιχειριστῇ νὰ ζήσῃ φιλοσοφικὰ καὶ χριστιανικὰ· εἰδὲ στὰ νησιά ὁ τέτοιος μὲ τόσα βέβαια εἶν' πλούσιος. Τί καλὸ ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ μποροῦν καὶ θέλουν νὰ κάμουν τέτοιο καλόν, ν' ἄφηναν ἢ ζῶντας ἢ στὸ θάνατό τους μιὰν ποσότητα γιὰ νὰ τοκίζεται γιὰ τέτοιο τέλος! Ὅθεν μερικὰ πονγγιὰ εἰς τὸ κοντὶ τῶν γονυραδῶν ἢ τὸ μπουρέο τῶν Χιωτῶν ἦταν ἱκανὰ γιὰ νὰ διαιωνίζον τ' ὄνομά τους μὲ καλὸ ὕπερ κάθε ἄλλο καλόν.⁶

Διαβάζοντας σήμερα, μὲ τὴν ἀπόστασι τῶν διακοσίων χρόνων ποὺ ἔχουν διανυθεῖ, τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Καταρτζῆ, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐκτιμήσουμε τίς θέσεις του σχετικὰ μὲ τοὺς τρόπους καὶ τὰ μέσα τὰ ὁποῖα ἐπρότεινε νὰ υἱοθετηθοῦν, ὥστε νὰ ἐξασφαλίσθοῦν σὲ νέους Ἕλληνες ἀνώτερες σπουδές, ποὺ θὰ τοὺς προετοίμαζαν ἰδίως γιὰ τὸ ἔργο τοῦ διδασκάλου. Μὲ αὐξημένη εὐθύνη ἀπέναντι στὸ μεῖζον πρόβλημα τῆς παιδείας, γίνε-

6. Τὰ Εὐρισκόμενα, ὁ.π., σ. 206-208.

ται ὁ ἐκφραστὴς μιᾶς («ἐθνικῆς») στρατηγικῆς ποὺ θὰ ἐξασφάλιζε τοὺς ἀπαραίτητους ὅρους καλῆς λειτουργίας τοῦ προτεινόμενου συστήματος. Καταγράφονται ἔτσι μὲ κάθε λεπτομέρεια οἱ οἰκονομικὲς ὑποχρεώσεις τῶν χορηγῶν ἀλλὰ καὶ οἱ ὑποχρεώσεις τῶν ὑποτρόφων χωρὶς νὰ παραβλέπονται οἱ μεταξὺ τους διαπροσωπικὲς σχέσεις. Δίνονται συμβουλὲς πρὸς τοὺς μελλοντικὸς διδασκάλους γιὰ τὸν τρόπο ἀντιμετώπισης τῶν σπουδῶν τους, βασισμένων σὲ ἀρχές ποὺ εἶχαν ἤδη διατυπωθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ σὲ ἄλλα κείμενά του ὅπως τὸ «Γνωθὶ σαυτόν».⁷ Ὁδηγίες ἐπίσης γιὰ τὴν γλῶσσα τὴν ὁποία ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖ, τὴν «φυσικὴν», τὰ βιβλία ποὺ πρέπει νὰ συμβουλευέται καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ, τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ γράφει: στὸ «ὔφος τῆς Μεθοδικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας», ὅπως σημειώνει, εἶναι τὸ πλέον κατάλληλο.

Σὲ ὅλο τὸ κείμενο καταφανὲς εἶναι ὁ συγκρατημένος διδακτισμὸς ἀλλὰ καὶ τὸ αἶσθημα εὐθύνης τοῦ συντάκτη ὁ ὁποῖος μὲ οὐμανιστικὴ διάθεση καὶ φιλελεύθερο πνεῦμα ἐπιχειρεῖ νὰ καθορίσει τίς ὑποχρεώσεις καὶ τίς εὐθύνες τῶν συμβαλλομένων μερῶν ὥστε νὰ ἐξασφαλισθοῦν, σὺν τοῖς ἄλλοις, οἱ ἀρμονικὲς, μεταξὺ τους, σχέσεις. Χαρακτηριστικὴ καὶ ἡ πρότασή του «Ὁ νέος νὰ μὲν», εἰ δυνατόν, ἄγαμος ἐπὶ ζωῆς του, γιὰ νὰ μὴν ἀπασχολῆται ἀπὸ καθ' αὐτὸ ἔργο του», ὑπογραμμίζοντας, σὲ ἕναν χῶρο ἰδιαιτέρως εὐαίσθητο, τὴν σημασία τὴν ὁποία ἀπέδιδε στὸ ἔργο γιὰ χάρη τοῦ ὁποῖου ὁ «νέος» διδάσκαλος θὰ χρειάζόταν νὰ θυσιάσει ἀπολαύσεις τοῦ βίου, ὅπως ὁ γάμος καὶ ἡ οἰκογένεια.

Τονίζοντας τὴν συμβολὴ τῶν χορηγῶν, τὴν ἀξία τῆς συμμετοχῆς τους σὲ ἕνα τόσο σπουδαῖο ἔργο, τοὺς παροτρύνει, καὶ στὸ ὄνομα τῆς ὑστεροφημίας τους, νὰ μὴν ἀγνοήσουν τὴν πρότασή του: «Τί καλὸ ἦταν ἐκεῖνοι 'ποὺ μποροῦν καὶ θέλουν νὰ κάμουν τέτοιο καλὸ, ν' ἄφηναν ἢ ζῶντας ἢ στὸ θάνατό τους μιὰν ποσότητα γιὰ νὰ τοκίζεται γιὰ τέτοιο τέλος! Ὅθεν μερικὰ πουργιὰ εἰς τὸ κουτὶ τῶν γουναρᾶδων ἢ τὸ μπουρέο τῶν Χιωτῶν ἦταν ἱκανὰ γιὰ νὰ διαιωνίζουσιν τ' ὄνομά τους μὲ καλὸ ὕπερ κάθε ἄλλο καλόν». Γίνεται φανερό, μὲ τὴν τελευταία παρατήρηση, ὅτι ἐπιδιώκει νὰ ἐνεργοποιηθοῦν, κοντὰ στὰ μεμονωμένα ἄτομα, καὶ συλλογικὰ σώματα σὲ μιὰ δραστηριότητα, στὴν ὁποία κοντὰ στοὺς λογίους καὶ σοφοὺς ἔμποροι καὶ ἐμπορευόμενοι, ὅλοι ἐνεργὰ μέλη τῆς κοινωνίας, θὰ εἶχαν τὸ μερίδιό τους.

Δὲν εἶναι εὐκολο νὰ κρίνει κανεὶς τὴν τύχη τῆς πρότασης τοῦ Δ. Καταρτζῆ. Εἶναι προφανές, σὲ ὅλες τίς συγγραφές του, ὁ στόχος τὸν ὁποῖο

7. Ὁ.π., σ. 94 κ.ε.

έχει θέσει: «Μόνο να ώφελήσω τὸ γένος μου» εἶναι ἡ φράση κλειδί πού ἐπανερχεται συνεχῶς στὰ κείμενά του. Ἡ θεραπεία τῶν κακῶν πού εἶχε δημιουργήσει ἡ ἀπαιδευσία ἀποτελεῖ τὴν πρώτη καὶ κύρια φροντίδα του. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε καὶ τὴν προσέλευση κοντὰ του νέων ἀνθρώπων πού ἔδειχναν πρόθυμοι, ἔτοιμοι νὰ συνεχίσουν καὶ νὰ ὀλοκληρώσουν τὸ ἔργο του. Μπορεῖ συνεπῶς νὰ θεωρηθεῖ πιθανὸ ὅτι, ὅπως εἴπαμε, κάποιους ἀπὸ τοὺς θητεύοντες κοντὰ του εἶχε στὸ νοῦ του ὅταν συνέτασσε τὸ «Γράμμα συντροφικό». Κάποιους πού θεωροῦσε ἄξιους, ἐφόσον θὰ εἶχαν τὴν εὐκαιρία καλὺτερον σπουδῶν, νὰ ἐπιδοθοῦν μεθοδικὰ σὲ δραστηριότητες ἱκανὲς νὰ δώσουν στὸ γένος σωστή παιδεία, πάντα καὶ μὲ τὴν χρῆση τοῦ κατάλληλου γλωσσικοῦ ὀργάνου, τῆς «φυσικῆς» γλώσσας. Σίγουρα, ἡ παρουσία τῶν τριῶν, τοῦ Δανιὴλ Φιλιππίδη, τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, τοῦ Ρήγα, στὶς Ἡγεμονίες, στὴν ἴδια δεκαετία πού ὁ Καταρτζὴς συντάσσει τὰ ἔργα του, ἔδωσαν καὶ στὸν ἴδιο τὰ κίνητρα ἢ καὶ τὸ ἐρέθισμα γιὰ νὰ διατυπώσει σὲ γραπτὸ λόγο τὶς σκέψεις του γύρω ἀπὸ τὸ καίριο πρόβλημα τῆς παιδείας. Ἐδῶ μπορεῖ, πιστεύω, νὰ γίνει λόγος γιὰ ἐκλεκτικὲς συγγένειες. Νεότεροι ἄνθρωποι καὶ οἱ τρεῖς, μὲ αὐξημένες ἀνησυχίες σχετικὰ μὲ τὴν πρόοδο τοῦ γένους, ὅχι μόνο εὐνοήθηκαν οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὴν διδασκαλία τοῦ Καταρτζή, ὅπως ἔδειξε ἡ κατοπινὴ σταδιοδρομία τους ἄμεσα ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὰ διδάγματά του καὶ τὴν ἠθικὴ του προσωπικότητα, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ διδάσκαλος μπόρεσε, ἐνδεχομένως ἔχοντας ὡς πρότυπο αὐτοὺς τοὺς ξεχωριστοὺς μαθητές, νὰ διατυπώσει μὲ μεγαλύτερη βεβαιότητα τοὺς προβληματισμούς του, νὰ ἐκφράσει μὲ μεγαλύτερη ἄνεση σκέψεις καὶ προτάσεις γιὰ τὴν θεραπεία τῆς ἀπαιδευσίας. Μὲ τὸ διορατικὸ του πνεῦμα, μὲ ἐγρήγορηση νοῦ καὶ ψυχῆς, διέβλεψε ὅτι οἱ τρεῖς, ὅπως κατέδειξε τὸ σύνολο ἔργου τους, θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ ἐργασθοῦν σωστὰ γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν στόχων στοὺς ὁποίους εἶχε ὁ ἴδιος ἀφοσιώσει τὶς πνευματικές του προσπάθειες. Χαρακτηριστικὸ καὶ τὸ σύντομο κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο καταλήγει ὁ «Λόγος προτρεπτικός», γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο σκιαγραφεῖ τὸ πρότυπο τοῦ νέου Ἑλληνα πού θὰ χρειασθεῖ νὰ ἀφιερώσει τὸ σύνολο τῶν δυνάμεών του στὸ «κλέος καὶ ὄφελος τοῦ ρωμαϊκοῦ γένους».

Γράφει ὁ Καταρτζής:

«Ποῖος μπορεῖ ὁμως κατ' ἄξίαν νὰ 'παινέσῃ ἕναν νέο φιλόπονο 'πού 'θέλησε προαιρετικῶς ν' ἀναδεχθῇ ἕνα τόσο βάρος, καὶ μπόρεσ' ἐπιπλέον νὰ μάθῃ πολλὰς ἐπιστήμης καὶ γλώσσας, νὰ τελεωθῇ σὲ μιὰ ἐπιστήμη καὶ γλῶσσα, νὰ ἐνώσῃ χωρὶς φθόνο τὴ δύναμί του μὲ ἄλλους, καὶ νὰ καταστρώσῃ τὸ σπούδασμά του ῥωμαῖκα, νὰ παραδίδῃ σ' ὅλην του

τῇ ζωῇ, νὰ πολιτεύετ' ἐξ ἐπαγγέλματος ἐνάρετα καὶ χριστιανικά, καὶ νὰ πρυτανεύῃ ἀθάνατο κλέος καὶ ὄφελος στὸ ρωμαῖκο γένος; Τὸν τέτοιο δὲν ἔχω πῶς νὰ τὸν ἐγκωμιάσω, γιὰτ' εἶναι τοῦτος κρείττων ἐπαίνου. "Ὅθεν μόνο τὸν μακαρίζω 'πού μπόρεσε κ' ἐκατόρθωσ' ἓνα τέτοιο μεγάλο ἐγχείρημα. Αὐτουνοῦ τ' ὄνομα βέβαια θέλει μένει ἀνάγραπτο στῆς πλάκες τῆς καρδιᾶς ὁλωνῶν μας. Καὶ θέλει τὸ παραπέμψουμε ἀσμενέστατα στοὺς πιὸ μακρινότερους μεταγενέστερους τοὺς δικούς μας.»⁸

Πιστεύω ὅτι μπορούμε νὰ συμφωνήσουμε πῶς σ' αὐτὸ τὸ σύντομο παράθεμα, λιτὸ στοὺς ἐκφραστικούς του τρόπους, βρίσκεται ἐντοῦτοις ἀκέρειος ὁ στοχασμὸς τοῦ Καταρτζῆ, οἱ θέσεις του γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴν συμβολὴ τῆς στὴν ἡθικὴ τελείωση τοῦ ἀτόμου σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ τελικοῦ στόχου, ὅ,τι ὁ ἴδιος ἀποκαλεῖ «ἀθάνατο κλέος καὶ ὄφελος τοῦ ρωμαῖκου γένους». Γιὰ νὰ καταλήξῃ ἐπισημαίνοντας τὴν βαθιὰ καὶ οὐσιαστικὴ ἀνταπόκριση ποὺ θὰ εἶχε «στῆς πλάκες τῆς καρδιᾶς ὁλωνῶν μας», ὅχι μόνο ἐπικαιρικὰ ἀλλὰ διαχρονικὰ ἰδίως, ἡ παρουσία, ἡ συμμετοχὴ καὶ ἡ προσφορὰ ἀτόμων ποὺ ἔχοντας τίς ἀρετὲς ὅσες τοὺς προσγράφει θὰ ἀνελάμβαναν καὶ θὰ ἔφερναν σὲ αἴσιο πέρας «ἓνα τέτοιο μεγάλο ἐγχείρημα».

Ἄν θελήσουμε νὰ ἀξιολογήσουμε τὸ παραπάνω παράθεμα σύμφωνα μὲ τίς βασικὲς του ἐννοίες θὰ σημείωνα:

α) τὴν παιδεία, κύριο καὶ πρωταρχικὸ στόχο, β) τὴν συνένωση, συσπείρωση τῶν δυνάμεων, γ) τὴν ἐπιλογὴ τῆς φυσικῆς γλώσσας, δ) τὴν ἡθικὴ τελείωση τοῦ ἀτόμου, ε) τὸ κλέος τοῦ γένους ὡς τὸν κύριο στόχο καὶ στ) τὴν διαχρονικὴ ἀναγνώριση τῆς συμβολῆς τῶν ἀτόμων ὅσοι ἐργάστηκαν γιὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ στόχου.

Παραμένοντας στὸν χῶρο τοῦ κύκλου τοῦ Καταρτζῆ σὲ τούτη τὴν περίοδο, στὴν δεκαετία δηλαδὴ 1780-1790, ἄνετα θὰ ὀνόμαζα τοὺς τρεῖς, τὸν Φιλιππίδη, τὸν Κωνσταντὰ καὶ τὸν Ρήγα, πῶς ἦταν αὐτοὶ ποὺ ἐδέχθησαν ἀλλὰ καὶ ἀξιοποίησαν μὲ τὸ ἔργο τους τὴν διδασκαλία του ἀλλὰ καὶ ὅτι στάθηκαν τὸ πρότυπο, ἴσως ἀνεπαισθήτως, ὅταν διαμόρφωνε τὰ τόσο καίρια μηνύματά του. Πράγματι, στὴν περίπτωσιν τοῦ Φιλιππίδη καὶ τοῦ Κωνσταντᾶ, παρατηροῦμε πῶς ὅλες οἱ μεταγενέστερες ἐπιδόσεις τους πραγματοποιοῦνται σὲ πλαίσια παιδαγωγικά, μὲ ἄξονα πάντα τὴν υἱοθέτηση τῆς φυσικῆς γλώσσας, βασικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν μεγαλύτερη καὶ ἀποτελεσματικότερη διάδοση τῶν γνώσεων καὶ προαγωγῇ,

8. "Ο.π., σ. 213-214.

συνεπώς, τῆς παιδείας. Ἄν τὰ παραπάνω ἰσχύουν γιὰ τοὺς δύο ἑξαδέλφους, τοὺς Δημητρεῖς, πιστεύω ὅτι ἰσχύουν σὲ ἱκανὸ βαθμὸ στὴν περίπτωσιν τοῦ Ρήγα.⁹ Τὸ πνευματικὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ζήσει στίς Ἡγεμονίες, σὲ χρόνια κρίσιμα γιὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητάς του, ἐνίσχυσε τίς ἐνδιάθετες ροπές του, διεύρυνε τοὺς ὀρίζοντες τῆς σκέψης του, τοῦ ἔδωσε τὰ ἐρεθίσματα τὰ ὁποῖα μὲ τὸν καιρὸ μετουσίωσε σὲ ἐπιτεύγματα τόσο σὲ ἐπίπεδο πνευματικὸ ὅσο καὶ μὲ τὴν πολιτικὴ-ἐπαναστατικὴ του δράσιν.

Οὐσιαστικὴ συνεπὼς ἡ ἀκτινοβολία τοῦ Καταρτζῆ σὲ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς μαθητές του ἀλλὰ, θὰ πρόσθετα, ὡς στοιχεῖο ἐνδιαφέρον μιᾶς σχέσης ἀμφίδρομης καὶ ἡ παρουσία κοντὰ του αὐτῶν τῶν νεότερων πού σίγουρα τὸν ἐνέπνεαν στίς παρεμβάσεις του ἀναφορικὰ μὲ τὸ σύνολο ἑλληνικὸ πρόβλημα.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ

9. Περισσότερο ἀπὸ ἄφθονη εἶναι ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ρήγα, τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα του. Τὰ συνέδρια πού ὀργανώθηκαν τὸ ἔτος 1998, τιμώντας τὰ διακόσια χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατό του, ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία νὰ παρουσιαθοῦν πολλὲς πτυχὲς τῆς προσωπικότητάς του, τῶν δραστηριοτήτων του, πνευματικῶν καὶ πολιτικῶν, συνωμοτικῶν καὶ ἐπαναστατικῶν. Ἡ σχέση του μὲ τὸν Δ. Καταρτζῆ ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν Χριστόφορο Περραιβό (*Σύντομος Βιογραφία τοῦ αἰοιδίμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ*, Ἀθήνα 1860), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σύγχρονους μελετητές. Γράφοντας γιὰ τὸν κύκλον τοῦ Καταρτζῆ ὁ Κ. Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 2000, σ. 202, σημειώνει: «ὁ Ρήγας εἶναι τὸ κατεξοχὴν φωτεινὸ ἀστέρι μέσα στὴν πλειάδα τὴν ὁποία ἀποτελεῖ ὁ κύκλος τοῦ Καταρτζῆ στὸ Βουκουρέστι. Εἶναι πέρα ὡς πέρα τὸ πνευματικὸ ἀνάστημα τοῦ μεγάλου Φαναριώτη». Μέσα στὴν ἐπετειοκλὴ χρονιά ἐκυκλοφόρησε στίς 22 Μαρτίου ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα *Ἡ Καθημερινή* ἕνα ἀφιέρωμα στὸν Ρήγα, ὅπου βλ. καὶ τὸ ἄρθρον Αἰκατερίνη Κουμαριανού, «Ἐνας κύκλος Ἑλλήνων διαφωτιστῶν», σ. 6-9.